

Pokojne duše

Ivan
Cankar

Na Sarajevo se spustila rana jesenska noć. Još je drhtao u zraku spomen na ugaslu luč; već je davno umrla večernja rumen, ali još ju oko zamijetilo na tamno srebrenim koprenama, što su se tiho spuštale na grad i na brda.

Čudesna ljepota sarajevska, koja malo prije uživala sebe u nebeskom ogledalu, zastirala se, sama sebe nasićena i napojena. Stajao sam na Bistriku, da je pozdravim u zadnjem veličanstvu. A moje je srce bilo teško i žalosno; u njemu bila ona pjesma, što sam je čuo u brdima, u ovim sivim, golim brdima, što se dižu strmenito gore u nebo.

Odakle je došla ona pjesma? Nije došla iz ljudskih usta; nema duše, koja bi u sebi nosila toliko gorčine i žalosti, a da je ne bi preliła preko ruba. Zemlja je sama pjevala, ta bosanska zemlja — pjesmu sjetnu, neveselu o davnoj slobodi, o neizmjernom trpljenju, o čeznuću, što iz ropstva do neba uzdiše . . .

Zasvijetlilo se duboko dolje; sitna, bijela, drščuća luč, druga, treća — već ih ima hiljadu. Uspinju se na brda sve do crnih vrhova, a u dolini luč uz luč, svijeća uz svijeću . . . Ili je mutno moje oko od žalosti, ili gleda sanje, ili gleda istinu? Svijeća uz svijeću, svijetlost odsijeva na bijelim kamenima — kao grob uz grob, beskrajno groblje.

Cijela dolina, visoko u brda i preko brdâ, iz doline u dolinu — grob uz grob. Tamo spavaju oni, koji su u davnini svojim trpljenjem napajali tu bosansku zemlju; ima ih toliko, da je groblje pretijesno za njih; kamen se naslanja o kamen, svijeća se pali uz svijeću; i kad bi se brda razmakla od istoka do zapada, ne bi bilo dosta mjesta.

Nepoznani i neimenovani, hiljade i hiljade, tko se moli večeras za vas? Teška misao, porogjena iz žalosti i neslobode, upalila vam je svijeću, donijela vam je vijenac na grob, izravnala vam humak i zapalila vam svijeće. Misao teška, što plašljivo gleda u davninu, prestupila crni prag i duša govorila duši:

»Gledaj, ovuda su hodale naše noge — evo im krvavog traga! Ovdje su popadali naši obrazi na crno tlo — evo, utisnut im je trag u taj tvrdi kamen, kroz stoljeća nije im se osušila rosa na licima! Gledaj, ovuda je čeznulo naše čeznuće, neispunjeno, u srcu zatvoreno . . . tek u tihoj noći, kada bi gorjele svijeće na grobovima, zapjevalo bi svoju plašljivu pjesmu združilo ju s pjesmom pokojnih duša, što su trpljele u davnini . . .«

Nijesu li zapjevali grobovi poda mnom? Iz dubine se uzdignuo glas, zaželio gore. Spoznao sam ga — glas neumrlog ufanja, što pjeva uz grobove o uskrснуću, u žalosti o veselju, u smrti o vječnom životu. Hiljadu puta zatvoren hiljadu se puta oslobodi; ugušen, potisnut u dno srca, plane više s novom snagom.

Nije li usplamtjela na obzorju prerana zora? Sa crnih se brda uzdigle tame, ugasnule visoko pod nebom. Na nebu, gle, na nebu — luč uz luč, svijeća uz svijeću! Otvorilo se nebo; milosrdne oči, blage, sa smiješkom gledaju

na grobove, gledaju na tu crnu zemlju, što uzdiše u boli. Pjesma iz doline uspinje se prema nebu, pjesma s neba rosi u dolinu. Suzama otpjeva utjeha, trpljenju stostruka plaća, čeznuću tvrda vjera.

Mir vama i ufanje, pokojne duše!

Svjetlije su zvijezde, bliže se zemlji, luči na grobovima blijede i ugašuju se. Ugašuje se bol, utješena; ugašuje se čeznuće smireno u zaufanju. Tu, tamo trepeće luč, pita nebo: »Je li istina, ta pjesma o uskrснуću i uzveličanju, ili je san, pjesma utješiteljka bônom djetetu?«

Luč pita, zaszvetljuca, ugasne; nad njom je zaszjala zvijezda, svjetlija od svih.

Mir vam i ufanje, pokojne duše, — mir vam i ufanje, svi vi nepoznani i neimenovani, koji ste trpjeli u davnini, napajali krvlju i suzama tu bosansku zemlju. Ne, suza nije kanula uzalud; ne, kaplja krvi nije bila prolivena uzalud; mir vam i ufanje!

Tiha je zemlja; svjetlo i presvjetlo sjaju zvijezde, pjevaju slavnu pjesmu o budućnosti.

(Hrvatski dnevnik 2. novembra 1909)

Cankarjeva črtica »Pokojne duše«

Jože
Munda

Znano je, da je bil Cankar med 9. septembrom in 10. novembrom 1909 gost nadškofa Stadlerja in njegovega tajnika Karla Cankarja v Sarajevu. Zanimalo me je, če je »Hrvatski dnevnik«, katerega je urejal Ivanov brat Karlo, kaj poročal svojim bralcem o bivanju slovenskega pisatelja med njimi. Cankarjevo ime jim ni bilo čisto neznan, saj so v letih 1906 do 1908 lahko prebrali nekaj njegovih črtic v »Hrvatskem dnevniku«. Žal listanje po tem časniku v sarajevskem Zemaljskem arhivu ni dalo skoraj nič. Samo 10. septembra je list javil, da »juče prije podne stigo je u Sarajevo proslavljeni slovenski pjesnik i spisatelj Ivan Cankar«.

Drugo vprašanje je bilo: ali je Cankar za bratov list tudi kaj napisal, ko je živel v Sarajevu, kot nekakšno oddolžitev za gostoljubje. Kakor se je vprašanje vsiljevalo po logiki, tako je bilo v osnovi drzno in odveč, saj so si ga mogli zastaviti že mnogi s Karlom Cankarjem vred in bi nanj tudi odgovorili, če bi bilo kaj. O Cankarjevih spisih, ki so izšli v »Hrvatskem dnevniku«, je že leta 1920 v »Domu in svetu« poročal Karlo Cankar. Kot urednik in glavni pisec je list dodobra poznal, vedel tudi, kaj je Ivan za dnevnik poslal, saj je vse naslavljaj nanj. Nobenega razloga — se je zdelo — ni bilo, da bi njegovim navedbam ne verjeli, niti da bi jih preverili. Tako smo več kot pol stoletja prepisovali podatke Karla Cankarja kot neomajne. Zato sem bil jeseni 1975 tembolj presenečen, ko sem na prvi strani »Hrvatskega dnevnika« z datumom 2. november 1909 zagledal podlistek — Ivan Cankar: Pokojne duše. Naslov neznan, tekst prav tako, vendar kljub prevodu prepričljiv Cankarjev slog.

O Cankarjevem pisateljskem delu v sarajevskih mesecih vemo tole: korigiral je *Kurenta*, spesnil zanj tri sonete, napisal dramo *Hlapci*. Iz pisem založniku Schwentnerju razberemo dokaj točno, kako je to delo potekalo. Po izjavah, ki